

Влада і громадянське суспільство в Україні

Тиский М. Г.

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри політології та
державного управління

Східноєвропейського національного університету імені Лесі українки
м. Луцьк, Україна

В історії України відомі спроби демократичної самоорганізації громадян. Так у XVI ст. після запровадження Магдебурзького права в українських містах появились релігійно-культурні братства. А політико-правовий устрій Запорозької Січі та Козацької держави засвідчує, що традиції самоврядування були притаманні українському етносу. Тоді, між двома монархіями (Польщею та Московією) сформувалась держава в якій верховним органом влади вважалась Генеральна військова рада, в роботі якої брали участь козаки та представники інших прошарків населення. Генеральна військова рада обирала гетьмана, уряд та судів. Після втрати політичної автономії Гетьманщини (указ імператриці Катерини II від 28 липня 1765 р.) в результаті діяльності Російських імператорів Петра I й Катерини II українці, майже 150 років, змушені були жити в умовах тотального імперського панування [1, с. 256].

Револуція 1848 р. відома як « Весна народів» була справжньою весною для українців у Австрійській імперії. Вже на початку політичної лібералізації в імперії українці створили першу громадсько-політичну організацію – Головну Руську Раду та першу українську газету – « Зоря Галицька». У жовтні цього ж року у Львові було створене перше галицько-українське культурне товариство – Собор руських учених [1, с. 398]. Громадські організації, що масово появлялись тоді у Галичині формували свої бібліотеки, архіви, музеї та видавничу справу. Однак, найвпливовішою серед інших громадських організації була «Просвіта», заснована у Львові 1868 р.

Завдяки зусиллям «Просвіти» на теренах всієї Західної України поширився кооперативний рух. Так, напередодні Першої світової війни функціонувало вже понад 500 українських кооперативів та кредитних товариств. Серед найбільших були; «Народна торгівля», Товариство пожежного страхування, Сільський союз «Господар», Крайовий союз кредитовий, Крайовий молочний союз та інші [1, с. 429].

Після відновлення Польської держави та підписання Ризького (18 березня 1921 р.) договору значна частина територій, населених українцями, стала частиною цієї держави. Перші роки польської влади досить негативно вплинули на українське громадсько-політичне життя. Польська адміністрація почала закривати українські школи та читальні народного товариства «Просвіта». Однак, впродовж п'ятнадцятирічного періоду, аж до спалаху Другої світової війни, українці в Польщі мали певні можливості приймати участь у польському громадському житті через політичні партії, які лобювали легальними засобами інтереси українських кооператорів, шкіл і церков [1, с. 578]. Становище українців Буковини, у міжвоєнний період, що знаходилась під окупацією Румунії було значно гіршим, ніж в українців із чехословацьким Закарпаттям чи навіть польської Волині та Галичини. Спадщину австрійського періоду – буковинський сейм, провінційну адміністрацію, шкільну раду та окружне самоврядівання – все це було скасовано. Після того як Румунська держава трансформувалась в авторитарну диктатуру короля Кароля II українці втратили статус національної меншини, а в школах посилилась румунізація [1, с. 590]. На відміну від міжвоєнних Польщі та Румунії, де становище українців погіршилось, у Чехословаччині воно стало значно кращим. За міжвоєнні роки закарпатські українці, перебуваючи під владою демократичної Чехословацької республіки, досягнули значних успіхів в політичному та культурному житті [1, с. 597].

Стрімкий ріст усього українського громадсько-політичного руху після більш як столітньої перерви спричинили революційні події 1905 р. в

Російській імперії. Хоча Емський указ не було ще скасовано проте тоді вже з'явилися перші україномовні газети. В містах почали з'являтися українські клуби, а по селах культурні заклади «Просвіти» на зразок однойменних організацій у Галичині. Повсюдно виникали кооперативи, товариства та українські видавництва. Хоча революція застала українські партії зненацька, проте вони розгорнули активну діяльність, щоб скористатися цим вибухом громадського руху [2, с. 370].

Після перемоги Лютневої (13 березня 1917 р.) революції в Росії на території України формуються громадсько-політичні організації задля підтримання порядку за відсутності іншої влади. Так, вже 17 березня в Києві була заснована Центральна Рада. До складу Центральної Ради увійшли: Товариство українських поступовців, громадські організації, політичні партії та професійні групи. В червні 1917 р. ця громадська організація прийняла Перший Універсал і таким чином взяла на себе функції найвищого органу державної влади в Україні. Своїми Універсалами Центральна Рада проголосила спочатку автономію України в межах федеративної Росії, а згодом і незалежність Української Народної республіки [2, с. 427].

Формування інститутів громадянського суспільства в Українській Народній республіці відбувалось досить швидкими темпами незважаючи на лихоліття громадянської війни. Революційні події 1917 – 1921 рр. були революцією не лише соціально-економічною, а й національною. З одного боку, селяни, що продемонстрували здатність валити уряди й боротися за свої інтереси, здобули упевненість у власних силах і почуття самоцінності. З іншого боку, поява українських урядів привчила селян вважати себе українцями.

Після створення СРСР та смерті В. Леніна в керівництві правлячої Комуністичної партії посилилась боротьба за владу. З метою завоювання прихильності до правлячої партії була розгорнута кампанія на розширення підтримки неросійських народів. Це сприяло приходу до влади в Україні прихильників національного комунізму. Тоді, наприкінці 1920-х в радянській Україні відбувався стрімкий розвиток української культури, науки та освіти.

У 1922 р. в Харкові з'явилась перша масова громадська організація «Плуг», а через рік «Гарт». Академія наук УРСР поповнилась такими відомими вченими як М. Грушевський, С. Єфремов та А. Кримський. Однак, уже в 1930-х роках відбулось повернення до традиційних аспектів російської політики, зокрема суворого централізму й одноосібної влади [2, с. 491].

Винайдений В. Леніним механізм здійснення влади, яка засновувалась на силі, але виглядала народною почав втілюватись в життя з приходом до влади Й. Сталіна. За задумом винахідника, багатомільйонну масу населення мали наскрізь пронизувати переплетені між собою три гілки влади: партійна, радянська і чекістська. Кожна з трьох гілок влади мала подвійну будову: партійна – з номенклатури та рядових членів партії; чекістська – зі штатних працівників та інформаторів (сексот); радянська гілка – з тієї ж номенклатури і позаштатного активу. Всі гілки влади та різноманітні організації будувались на засадах «демократичного централізму». Партійній гілці підпорядковувався комсомол з підпорядкованими йому організаціями юних піонерів та жовтєнят. Радянській гілці влади підпорядковувались профспілки, сільські і міські Ради народних депутатів та десятки інших організацій. На профспілки покладався обов'язок слідкувати за додержанням нормативів і планових завдань [3, с. 433].

В. Ленін та його послідовник Й. Сталін створили настільки досконалий владний інструмент, який черпав свої кадри з народу, але був незалежним від нього. Комуністична доктрина цих вождів вимагала поглинання державою приватної власності, що перебувала в руках членів суспільства. Процес поглинання приватної власності супроводжувався масовим терором і тривав до середини 1930-х рр. Партійні вожді тоді робили з суспільством і державою все що їм заманулось. Застосований проти українських селян терор голодом і його наслідок – Голодомор були викликані передусім бажанням вилучити із села людей, які могли б організувати боротьбу з режимом. Разом з тим партійні вожді намагались придушити також протестний потенціал

українського села та увігнати українську націю в уніфіковане і пронумероване населення [4, с. 359].

На початку Другої світової війни, що розпочалась 1 вересня 1939 р., територія Західної України перейшла під окупацію Радянського Союзу. З приходом Червоної армії на цій території почав встановлюватись сталінський тоталітарний режим. Вже з вересня 1939 р. розпочалися масові репресії і депортації. Тоді припинила свою діяльність товариство «Просвіта», були ліквідовані кооперативи, розпущені українські політичні партії, а їхніх лідерів заарештовано. Загалом із Волині та Східної Галичини тоді до Сибіру було депортовано близько 550 тис. осіб [1, с. 610].

Процес лібералізації тоталітарного політичного режиму в СРСР розпочався 1985 р. з приходом до влади М. Горбачова, що став тоді Генеральним секретарем ЦК КПРС. Сталінська модель соціалізму, дещо лібералізована брежнєвсько-сусловського керівництва на той час повністю вичерпала свої можливості. На території СРСР тоді помітно активізувалось громадсько-політичне життя, зароджувався рух на підтримку реформ, формувалися різноманітні об'єднання, політичні та культурологічні клуби тощо. Значне зростання кількості громадських організацій відбувалось після Чорнобильської ядерної катастрофи 1996 р. Тоді, за декілька років кількість неформальних груп та легальних громадських організацій в Україні зросла в десятки разів, і на початок 1989 р. їх уже було близько 47 тисяч [5, с. 28]. У другій половині 1987 р. сформувалися перші просвітницькі організації, що займались проблемами культури, екології та історії. Так, у Львові виникло Товариство Лева, у Києві – Український культурологічний клуб, студентське об'єднання «Громада» та товариство «Спадщина». В Одесі розпочали свою діяльність «Народний союз сприяння перебудові», осередок Української Гельсінської спілки та «Філософське товариство». Навесні 1988 р. в Києві та Львові відбулись перші мітинги та демонстрації. Перші значні зрушення з метою об'єднання зусиль неформальних груп та невеликих за чисельністю громадських об'єднань відбулось в Україні на початку 1989 р. Тоді відбулись

установчі конференції Товариства української мови імені Т. Шевченка (згодом товариство «Просвіта») та добровільного історико-просвітницького товариства «Меморіал». У вересні цього ж року в Києві відбулась установча конференція Народного руху України за перебудову [5, с. 30].

Після проголошення незалежності у 1991 р. Україна стала на шлях демократизації українського суспільства. Однак, цей процес розтягнувся на десятиліття та свідомо гальмувався посткомуністично номенклатурою, що залишилась при владі. Стара компартійна номенклатура не була зацікавлена у появі справжніх інститутів громадянського суспільства, які стимулювали б демократичний поступ суспільства, забезпечували громадський контроль за ухваленням політичних рішень. Користуючись відсутністю усталених демократичних традицій та недосвіченості громадянського суспільства номенклатура провела приватизацію суспільної власності на свою користь та зберегла свою владу у державі.

На початку XXI ст. великим випробуванням для влади, опозиції та громадянського суспільства в цілому став геополітичний вибір Української держави. Керівництво Російської Федерації всіляко намагалось втягнути Україну сферу свого економічного та політичного впливу. Українські олігархи, що мали тісний зв'язок з російським криміналізованим бізнесом підтримували ідею зближення з Росією. Питання геополітичного вибору держави стало домінуючим під час виборів Президента України у 2004 р. Тоді під час цих виборів влада вдалась до нечуваного в цивілізованому світі використання брудних виборчих технологій, залякування та фальсифікацій самих виборів. Усьому цьому громадянське суспільство протиставило Помаранчевий Майдан. Тоді мільйони свідомих українських громадян виборювали демократію, свободу та своє право участі у прийнятті державних рішень. Наступним випробуванням для влади, опозиції та громадянського суспільства стала відмова Президента України В. Януковича у 2013 р. підписувати Угоду про асоціацію з Європейським Союзом. Це призвело до мирних протестів, які переросли в криваві трагічні події на Майдані

Незалежності в лютому 2014 р. Учасниками Революції Гідності стали громадські організації, що об'єднали сотні тисяч українських громадян як у Києві так і на місцевому рівні. Цей Майдан об'єднав усі громадські інститути – духовенство, пресу, політиків та молодь. Євромайдан означає, що громадянське суспільство визріло до високого рівня активності, а тому проблеми зовнішньої політики, майбутнього держави повинні вирішуватись передусім за його участі. Саме Майдан продемонстрував кращі риси української національної ментальності – взаємодопомогу та співпереживання [6, с. 12].

Отже, розвиток громадянського суспільства в Україні впродовж століть відбувався під впливом авторитарної Росії та активістської політичної культури європейських народів. Найсприятливішими періодами у розвитку громадянського суспільства в Україні були історичні події пов'язані з відродженням та становленням незалежності держави (утворення козацько-гетьманської держави, Української Народної республіки у 1917 р., України у 1991 р.). Державна влада в Україні в ці історичні періоди формувалась за ініціативи громадянського суспільства і була йому підзвітною. Російський авторитарний режим (Московії, Російської імперії, СРСР) впродовж століть намагався навязати українцям свою політичну культуру підданського типу, що сформувалась ще в середовищі татаро-монгольських кочівних племен. Російські цінності базуються передусім на приматі держави. Держава є важливішою ніж людина тому громадянське суспільство в сучасній Росії знаходиться на початковій стадії розвитку. Спроба Президента України В. Януковича, на вимогу російського Президента, обмежити розвиток громадянського суспільства в Україні та навязати цінності сусідньої держави закінчились у 2014 р. перемогою громадянського суспільства. Війна, що триває сьогодні, це передусім, прояв споконвічної боротьби українців з російським імперським тоталітаризмом за свою свободу та демократичні цінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Магочій, П.-Р. Україна: історія її земель та народів / Павло-Роберт Магочій; пер. з англ. – Ужгород: Вид-во В. Подяка, 2012. – 794 с.
2. Субтельний Орест. Україна: історія / Орест Субтельний; пер. з англ. 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Либідь, 1993. - 720 с.
3. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Книга 1./С. Кульчицький. – К.: Темпора, 2013. - 504 с.
4. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Книга 2./ С. Кульчицький. – К.: Темпора, 2013. - 628 с.
5. Тиский М. Г. Народний рух України : становлення Волинської регіональної організації: монографія / М. Г. Тиский. – Луцьк: Твердиня, 2009. – 212 с.
6. Павлюх М. Феномен українського Майдану: історична та генетична пам'ять/ М. Павлюх // День. – 2013. - 20-21 груд.